

Oorlog in de archieven. Het Nederlands-Indonesisch conflict 1945-1950

Bart Luttikhuis

Het leven in tijden van oorlog kan gevaarlijk zijn. Op 22 juli 1949 om 7:15 uur 's ochtends begaf Willem Frederik Gunthardt, korporaal bij het Koninklijk Nederlands Indisch Leger (KNIL), zich naar het toilet in het militaire kampement aan de Greveweg in Soerabaja. Hij nam een sigaret en een doosje lucifers met zich mee. Enkele momenten later kwam hij het toilet weer uitgerend; een getuige verklaarde later:

[Ik zag] dat Gunthardt met zijn onderbroek onder zijn arm uit de WC kwam snellen. Genoemde Gunthardt, die op dat moment erg zenuwachtig was, wees naar zijn benen en zei: 'Ik sta in brand'. Ik zag dat het hoofdhaar van Gunthardt eenigszins verschroeid was.¹

Gunthardt had een brandende lucifer in de pot gegooid. De WC was kort daarvoor schoongemaakt en het reinigingsmiddel dat nog in de pot stond, had vlam gevat. Gunthardt werd met blaren in zijn gezicht, op zijn billen en aan zijn edele delen afgevoerd naar een nabijgelegen ziekenhuis. Hermanus van Eldik, opperwachtmeester van de marechaussee, kreeg de opdracht om grondig uit te zoeken hoe een dergelijk ongeluk had kunnen gebeuren.²

Het onfortuinlijke lot van korporaal Gunthardt zal vermoedelijk geen beslissende invloed op de loop van de dekolonisatieoorlog in Indonesië hebben gehad. Het is een illustratie van de soms bizarre, soms aandoenlijke, soms ook gruwelijke verhalen waarop de historicus stuit als hij of zij het archief induikt om onderzoek te doen naar oorlog. Het themanummer van *Leidschrift* dat voor u ligt geeft een 'bloemlezing' van enkele zulke verhalen die door onderzoekers en studenten uit de archieven zijn opgediept in het kader van het onderzoeksproject 'Nederlands Militair Optreden in Indonesië 1945-1950' aan het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV) te Leiden. Dit project brengt het Nederlandse

¹ Nationaal Archief Den Haag (verder NL-HaNA), Archief Strijdkrachten in Nederlands-Indië 1941-1957, 2.13.132 (verder Strijdkrachten), inv.nr. 3988, dossier 54.

² NL-HaNA, Strijdkrachten, inv.nr. 3988, dossier 54.

militaire optreden tijdens de dekolonisatieoorlog in Indonesië in kaart en onderzoekt de ontsporingen van geweld aan Nederlandse zijde.³

Het KITLV-onderzoeksproject

De oorsprong van ons onderzoeksproject ligt in een gezamenlijke oproep uit 2012 van het KITLV, het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) en het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust en Genocide Studies.⁴ Deze drie instituten stelden voor om een alomvattend onderzoek op te zetten naar het Nederlandse militaire geweld in Indonesië in de jaren van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, in 1945-1950. Het verzoek tot cofinanciering aan het kabinet Rutte-II werd echter afgewezen, waarop de drie onderzoeksinstituten besloten het brede onderzoeksproject voorlopig op ijs te zetten. Het KITLV ging op basis van eigen middelen, en op kleinere schaal, zelf verder met het onderzoeken van deze moeilijke periode in de Nederlands-Indonesische geschiedenis.

In de eerste fase van het onderzoek zijn honderden egodocumenten van Indië-veteranen onderzocht. Dit deelonderzoek resulteerde onder andere in het boek *Soldaat in Indonesië: getuigenissen van een oorlog aan de verkeerde kant van de geschiedenis* van Gert Oostindie.⁵ Eind 2014 zijn wij daarnaast een tweede fase van het project ingegaan. Hierin bestuderen een aantal onderzoekers – daarbij geholpen door een regelmatig wisselende groep studentstagiairs⁶ – het materiaal in het Nationaal Archief in Den Haag over

³ Meer informatie over het onderzoeksproject: <http://www.kitlv.nl/nl/research-projects-dutch-military-operations-in-indonesia>. De bijdragen in dit themanummer zijn uitwerkingen van bijdragen aan het KITLV-symposium 'Oorlog in de archieven', dat op 3 december 2015 in het Nationaal Archief in Den Haag werd gehouden: <http://www.kitlv.nl/nl/event/symposium-oorlog-in-de-archieven>, geraadpleegd 5 oktober 2016. Wij danken het Nationaal Archief en in het bijzonder Harm Pieters voor de ondersteuning.

⁴ G. Oostindie, P. Kamphuis en M. Schwegman, 'Onderzoek geweld Nederland in Indië', *de Volkskrant*, 19 juni 2012, p. 27.

⁵ G. Oostindie, *Soldaat in Indonesië: Getuigenissen van een oorlog aan de verkeerde kant van de geschiedenis* (Amsterdam 2015).

⁶ Niet al deze stagiairs komen in dit nummer aan bod, maar allen hebben waardevol bijgedragen aan ons onderzoek, waarvoor wij hen graag bedanken: Lotte Akkerman, Maarten van der Bent, Marleen van den Berg, Gilles Bertus, Kimberley Bootsma, Roel Egberts, Remy Glaser, Jeroen van den Ham, Stephan van Helden, Scott

het Nederlandse militair optreden: patrouilleverslagen en oorlogsdagboeken van de strijdkrachten, verslagen van de krijgsraden te velde, materiaal van de inlichtingendienst, et cetera.

Eén van de leidende vragen bij dat onderzoek is in welke de mate, vorm, en context door (onderdelen van) het Nederlandse leger ‘excessief’ geweld – lees: oorlogsmisdaden – werd gepleegd. Maar het systematisch doorkammen van enkele centrale archieven resulteert uiteraard ook in veel bijvangst: andere onderwerpen, gebeurtenissen en eigenaardigheden van het archief die voor ons en andere toekomstige onderzoekers van belang kunnen zijn. We lezen bijvoorbeeld over Indonesische wreedheden, over smokkelpraktijken aan Nederlandse en Indonesische kant, over spanningen en geweld tussen Indonesiërs onderling, over disciplineproblemen in het Nederlandse leger, en ga zo maar verder. Ons onderzoek is momenteel nog in volle gang, maar met dit themanummer geven we een kijkje in de keuken: met een focus op Nederlands excessief geweld, maar ook met oog voor de verscheidenheid aan verhalen die wij bij onze tocht door het archiefmateriaal konden noteren.

De Nederlands-Indonesische oorlog

De oorlog waarnaar wij onderzoek doen begon in 1945. Op 15 augustus 1945 kwam er een officieel einde aan de Tweede Wereldoorlog met de capitulatie van Japan. Daarmee kwam ook een officieel einde aan de Japanse bezetting van Nederlands-Indië. Slechts twee dagen later, op 17 augustus 1945, riepen Soekarno en Mohammad Hatta de onafhankelijke *Republiek Indonesia* uit. Op dat moment bestond die staat nog voornamelijk in hun ideeën: er was nog geen politiek apparaat, geen bureaucratie, geen leger. Wel waren er verspreid over Indonesië groepen jongeren, activisten en anderen, die vaak grotendeels autonome strijdgroepen organiseerden en die het in de praktijk brengen van de revolutie ter hand namen. Soms ging dit relatief vreedzaam, vaak ook gepaard met veel geweld. Berucht geworden is het geweld van deels ongeregelde Indonesische strijders tegen tienduizenden

Kannekens, Tomás Kocsis, Ferdinand Lankamp, Bente de Leede, Maarten Manse, Joes de Natris, Lucas van Oppen, Inge van Ruiten, Mike Spaargaren.

Nederlanders en Indo-Europeanen (en ook Chinezen of andere Indonesiërs) dat in Nederland bekend is komen te staan als de *bersiap*-tijd.⁷

De eerste Westerse troepen die in Indonesië voet aan land zetten waren de Britten, de eerste Nederlandse troepen zouden pas in de loop van 1946 arriveren. De Britten zouden oorspronkelijk enkel tot taak krijgen om de achtergebleven Japanse troepen te ontwapenen en de autoriteitsoverdracht aan het terugkerende Nederlandse regime in goede banen te leiden, maar zij werden verrast door de felle strijd lust van Indonesische troepen, onder andere in de bloedige slag om Soerabaja (27 oktober – 20 november 1945).⁸ Intussen arriveerden ook al snel de eerste Nederlandse politieke vertegenwoordigers, die hadden gedacht redelijk eenvoudig terug te keren naar de aloude koloniale verhoudingen, maar daarmee hadden zij zich danig misrekend.⁹ Zij zagen zich geconfronteerd met een onverwacht hardnekkig, en langzaam maar steeds beter georganiseerde Indonesisch verzet tegen het Nederlands gezag.

Wat volgde was een oorlog die vier jaar zou duren: Nederlandse troepen probeerden – aldus de officiële lijn – ‘rust en orde’ te vestigen.

⁷ Over de vroege periode van de Indonesische Revolutie zijn boekenkasten volgeschreven. Enkele hier relevante titels: B. Anderson, *Java in a Time of Revolution. Occupation and Resistance, 1944-1946* (Ithaca, NY 1972); A. Kahin ed., *Regional Dynamics of the Indonesian Revolution: Unity from Diversity* (Honolulu, HI 1985); H.A. Poeze, ‘Walking the Tightrope: Internal Indonesian Conflict, 1945-49’ in: B. Luttikhuis en A. Dirk Moses ed., *Colonial Counterinsurgency and Mass Violence: the Dutch Empire in Indonesia* (Abingdon 2014) 176-197. Over de *bersiap*: H.Th. Bussemaker, *Bersiap! Opstand in het paradijs: De Bersiap-periode op Java en Sumatra 1945-1946* (Zutphen 2005); R. Cribb, ‘The brief genocide of Eurasians in Indonesia, 1945/46’ in A. Dirk Moses ed., *Empire, Colony, Genocide: Conquest, Occupation, and Subaltern Resistance in World History* (New York, NY 2008) 424-436; W.H. Frederick, ‘The killing of Dutch and Eurasian in Indonesia’s national revolution (1945-49): a “brief genocide” reconsidered’ in: Luttikhuis en Dirk Moses ed., *Colonial Counterinsurgency* 122-154.

⁸ R. MacMillan, *The British Occupation of Indonesia 1945-1946: Britain, the Netherlands and the Indonesian Revolution* (Londen 2005).

⁹ Wel waren er ideeën om tot een nieuwe koloniale verhouding te komen – onder Nederlandse directie – maar eerst moest het gezag hersteld worden. De Indonesische revolutionairen dachten daar anders over. Zie over Nederlandse politieke denkbeelden o.a.: J.J.P. de Jong, *De terugtocht: Nederland en de dekolonisatie van Indonesië* (Amsterdam 2015).

Zoals Christiaan Harinck in dit nummer laat zien zagen, zij de Indonesische tegenstander niet als een legitieme vijand, maar meestal als extremisten of terroristen die bestreden moesten worden ten bate van de vreedzame burgerbevolking. Indonesische troepen (zowel het officiële leger in oprichting van de Republiek als irreguliere strijdgroepen) waren intussen militair gezien veel zwakker. Zelfs het aanschaffen van wapens leidde tot veel moeilijkheden, waardoor de Indonesische Republiek moest terugvallen op riskante buitenlandse smokkelnetwerken, zoals Maarten Manse in dit nummer illustreert. Maar de Indonesische strijders konden toch telkens terugvallen op guerrillatactieken om het Nederlandse economische en morele uithoudingsvermogen langzaamaan uit te putten.

In de loop van de vier jaar dat dit conflict voortsleepte (1945-1949) werden verschillende pogingen gedaan om tot een politieke oplossing te komen, maar telkens zonder succes omdat de Nederlandse en de Republikeinse agenda te ver uiteen liepen. Pas in de loop van 1949, onder zware internationale druk, geplaagd door de economische last van de voortslepende oorlog, en geconfronteerd met een steeds kritischer thuispubliek, ging Nederland ertoe over te onderhandelen over een definitieve soevereiniteitsoverdracht. Op 27 december 1949 was deze een feit. Toch zou het nog ruim een jaar duren voordat de laatste Nederlandse troepen gerepatriëerd werden.¹⁰

In Nederland is ten onrechte lang het beeld blijven voortbestaan dat de daadwerkelijke militaire strijd tussen Nederland en de Republiek Indonesië beperkt bleef tot de korte periode van de twee zogenaamde Politionele Acties (21 juli – 4 augustus 1947 en 19 december 1948 – 5 januari 1949). Tijdens deze acties zette het Nederlandse leger grootschalig materieel en manschappen in en breidde het gebied onder zijn formele controle aanmerkelijk uit. Maar beide keren waren die veroveringen misleidend: effectieve controle was er alleen over de steden en de belangrijkste verbindingswegen, terwijl Indonesische strijders zich terugtrokken op het platteland en in de bergen. Bij elkaar vielen er dan ook meer slachtoffers in de periodes tussen en na de Politionele Acties, tijdens Indonesische (guerrilla-)acties en zogenaamde Nederlandse ‘zuiveringsacties’ of ‘sweeps’. In het bijzonder het eerste half jaar van 1949, na de tweede

¹⁰ Het meest recente overzicht van de militaire strijd: J.A. de Moor, *Generaal Spoor: Triomf en tragiek van een legercommandant* (Amsterdam 2011). Voor recente overzichten van de politieke onderhandelingen: De Jong, *De terugtocht*; H.W. van den Doel, *Afscheid van Indië: De val van het Nederlandse imperium in Azië* (Amsterdam 2000).

Politionele Actie, was er sprake van een constante voortzetting van kleinere en grotere confrontaties, die niet zelden uitmondde in zeer gewelddadige terreur en contra-terreur.¹¹

Bij het bestuderen van het regelmatig ‘excessieve’ geweld tijdens deze oorlog moeten we ons daarom ervan bewust zijn dat zich een spiraal van geweld ontwikkelde: geweld van de ene partij veroorzaakte en versterkte het geweld van de andere partij, en vice versa. Dat wil niet zeggen dat al het geweld van beide zijden automatisch moreel gelijkgesteld moet worden, of dat (excessief) geweld ten tijde van oorlog als een soort onvermijdelijke natuurkracht moet worden gezien – geweld wordt nog altijd door specifieke personen op specifieke momenten in een specifieke context gepleegd. Het betekent wel dat we het geweld van de ene partij niet geïsoleerd van dat van de andere partij kunnen analyseren.¹²

Daarnaast is het ook een complicerende factor – zoals bij veel dekolonisatieoorlogen – dat de oorlog veel chaotischer was dan gevat kan worden in het simpele beeld van een anti-koloniale opstand van ‘de Indonesiërs’ tegen het koloniale gezag van ‘de Nederlanders’. Zoals Tom van den Berge in dit themanummer benadrukt richtte Indonesisch geweld zich niet alleen tegen Nederlandse militairen en burgers, maar ook vaak tegen de etnisch-Chinese minderheid die ervan beschuldigd werd met het Nederlandse gezag samen te werken, tegen Indonesische groepen die traditioneel als pro-Nederlands werden gezien, zoals de Ambonezen en Menadonezen, en tegen Indonesische bureaucraten en functionarissen die onder het Nederlandse regime in hun ambt bleven.¹³ Verder waren er ook tussen verschillende groepen Indonesische revolutionairen grote verschillen in de toekomstvisie voor het onafhankelijke Indonesië. Kevin Fogg gaat in dit nummer in op de specifiek religieuze interpretaties van de revolutie door islamitische leiders. De interne Indonesische spanningen leidden uiteindelijk in het najaar van 1948 zelfs tot een communistische opstand tegen de Republiek Indonesië in en rond de plaats Madioen op Oost-Java, en in het

¹¹ P. Groen, *Marsroutes en dnualsporen: Het Nederlands militair-strategisch beleid in Indonesië 1945-1950* (Den Haag 1991); R. Frakking, “‘Who wants to cover everything, covers nothing’: the organization of indigenous security forces in Indonesia, 1945–50” in: Luttikhuis en Dirk Moses ed., *Colonial Counterinsurgency*, 111-132; A.H. Nasution, *Sekitar Perang Kemerdekaan Indonesia* 6 en 10 (Jakarta 1978 en 1979).

¹² Zie de artikelen in de bundel: Luttikhuis en Dirk Moses ed., *Colonial Counterinsurgency*.

¹³ Zie ook: Poeze, ‘Walking the Tightrope’.

daaropvolgende jaar tot de oprichting van een onafhankelijke islamitische staat op West-Java (de *Negara Islam Indonesia*). Het neerslaan van de Madioen-opstand door de Republiek in 1948 kostte duizenden zo niet tienduizenden het leven. Het onderdrukken van de *Negara Islam Indonesia* zou zelfs nog voortslepen tot in de jaren zestig.¹⁴ Kortom: parallel aan de dekolonisatieoorlog tussen Nederland en de Republiek Indonesië vond er een scala aan andere conflicten plaats, waardoor de oorlog in veel situaties de eigenschappen van een burgeroorlog aannam.

De ‘excessen’-discussie

Eén van de centrale thema's in de Nederlandse discussie over de oorlog in Indonesië is de vraag naar de omvang en rol van ‘excessief’ geweld: zijn Nederlandse militairen (of militairen onder Nederlands gezag) over de schreef gegaan, hebben zij in Indonesië oorlogsmisdaden gepleegd? Zo ja, waren zulke ‘excessen’ dan incidenten of was het een structureel onderdeel van de Nederlandse oorlogvoering? Deze vraag is veel bediscussieerd, niet alleen in de historiografie, maar houdt ook al bijna vijftig jaar de publiek-politieke gemoederen bezig.¹⁵ Ook ons onderzoek is, zoals gezegd, in eerste instantie uit die vraag voortgekomen, ook al is onze themazetting sindsdien sterk verbreed.

Al ten tijde van het conflict zelf was er enige publieke aandacht voor wandaden begaan door Nederlandse militairen. In sommige gevallen stuurden verontwaardigde Nederlandse burgers of militairen in het veld, die zich over geweldsincidenten opwonden, brieven aan familie in Nederland, aan kranten, of aan politiek vertegenwoordigers die hier in enkele gevallen

¹⁴ Over Madioen: H.A. Poeze, *Verguisd en vergeten: Tan Malaka, de linkse beweging en de Indonesische revolutie, 1945-1949* (Leiden 2007). Over de *Negara Islam Indonesia*: Cornelis van Dijk, *Rebellion under the Banner of Islam: The Darul Islam in Indonesia* (Den Haag 1981); C. Formichi, *Islam and the Making of the Nation: Kartosumiryo and Political Islam in 20th Century Indonesia* (Leiden 2012).

¹⁵ Voor een overzicht van de recent weer opgelaaide discussie: S. Scagliola, ‘Cleo's “unfinished business”: coming to terms with Dutch war crimes in Indonesia's war of independence’ in: Luttikhuis en Dirk Moses, *Colonial Counterinsurgency*, 240-260; S. Scagliola, *Last van de oorlog: De Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië en hun verwerking* (Amsterdam 2002); B. Luttikhuis, ‘Juridisch afgedwongen excuses: Rawagedeh, Zuid-Celebes en de Nederlandse terughoudendheid’, *BMGN* 129 (2014) 92-105.

Kamervragen over stelden. Soms ook leidden berichten in de Indonesische of buitenlandse pers tot verontwaardiging die de Nederlandse autoriteiten ertoe overhaalden om onderzoek te doen. De meeste later berucht geworden geweldsexcessen – zoals bijvoorbeeld in Zuid-Celebes en Rawagedeh – zijn oorspronkelijk op deze manier door klokkenluiders bekend geworden.¹⁶ Zoals de onlangs overleden prof. dr. Cees Fasseur in een interview in dit nummer aangeeft (en zoals Nico van Horn in zijn studie van de ‘Commissie Excessen’ bevestigt), zijn die toenmalige interne onderzoeken van groot belang geweest voor de latere historische analyse. Zeer waarschijnlijk hebben er nog vele andere kleinschalige en mogelijk ook grootschalige ontsporingen plaatsgevonden, maar als die niet toevallig al destijds bredere aandacht trokken zijn ze in het archiefmateriaal moeilijk vast te stellen. We hebben dan ook vrijwel zeker te maken met significante onderrapportage.¹⁷ In de meeste gevallen zal dergelijke onderrapportage niet te verhelpen zijn, maar zoals in dit nummer Lotte Akkerman, Kimberley Bootsma en Bente de Leede laten zien, kan in enkele gevallen inventief en divers bronnengebruik een uitkomst bieden.

De eerstvolgende keer in de naoorlogse geschiedenis dat de vraag naar Nederlandse oorlogsmisdaden opnieuw in de publiciteit kwam was in 1969. De veteraan Joop Hueting sprak in een interview in *de Volkskrant* en vervolgens op televisie bij het VARA-programma *Achter het Nieuws* openhartig over oorlogsmisdaden die hij zelf had gezien en waaraan hij deels ook had deelgenomen: executies, martelingen, plunderingen. Hij stelde ook dat dergelijke oorlogsmisdaden geen incidenten maar de ‘normale gang van zaken’ in Indië waren geweest. Hueting veroorzaakte met zijn uitspraken grote roering in de Nederlandse pers en politiek. De oppositie in de Tweede Kamer riep op tot een parlementaire enquête. Hierop beloofde de regering, onder de gewezen marineofficier minister-president Piet de Jong, om eerst een ambtelijk rapport op te laten stellen met een overzicht van het beschikbare archiefmateriaal over de aard en omvang van door Nederlandse militairen gepleegde ‘excessen’. In vier maanden tijd werd dit rapport opgesteld, na wat de secretaris van de verantwoordelijke ambtelijke

¹⁶ R. Limpach, ‘Business as Usual: Dutch Mass Violence in the Indonesian War of Independence 1945-49’ in: Luttikhuis en Dirk Moses ed., *Colonial Counterinsurgency*, 64-90; P. Romijn, ‘Learning on “the Job”: Dutch War Volunteers entering the Indonesian War of Independence, 1945-46’ in: Luttikhuis en Dirk Moses, *Colonial Counterinsurgency*. 91-110.

¹⁷ Vgl. hierover: Oostindie, *Soldaat in Indonesië*.

commissie (en latere Leidse hoogleraar) Cees Fasseur eens een ‘haastige rondgang door de archieven’ heeft genoemd. In juni 1969 werd de nota aan de Tweede Kamer aangeboden, en ging de geschiedenis in als de *Excessennota*.¹⁸ In de nota concludeerde de regering:

De Regering betreurt dat er zich excessen hebben voorgedaan, maar zij handhaaft haar opvatting, dat de krijgsmacht als geheel zich in Indonesië correct heeft gedragen. De verzamelde gegevens bevestigen, dat van systematische wreedheid geen sprake is geweest. Een voorbehoud wordt gemaakt voor de Zuid-Celebesaffaire en [...] ook voor hetgeen kan zijn geschied ter verzameling van inlichtingen omtrent de tegenstander.¹⁹

Bij de nota werden de lijsten met opgespoorde ‘excessen’ bijgevoegd. De coalitiepartijen waren tevreden en een verdere parlementaire enquête kwam er niet. Interessant genoeg is later bekend geworden dat de hierboven geciteerde passage in een eerder ontwerp van de nota – alvorens deze door de minister-president zelf werd geredigeerd – veel voorzichtiger was geformuleerd: de commissie concludeerde juist dat op basis van het verzamelde archiefmateriaal geen definitieve uitspraak over de omvang van de wreedheid kon worden gedaan.²⁰

In de decennia sinds het uitkomen van de *Excessennota* keerden Nederlandse oorlogsmisdaden nog herhaaldelijk terug in de actualiteit, onder andere naar aanleiding van het uitlekken van het Indische deel (deel 11) van Loe de Jongs monumentale werk *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* in 1988, naar aanleiding van het bezoek van koningin Beatrix aan Indonesië in 1995, en naar aanleiding van een redevoering van minister van Buitenlandse Zaken Ben Bot in 2005 tijdens een bezoek aan Indonesië, waarin hij ‘spijt’ uitsprak voor het feit dat Nederland tussen 1945 en 1949 ‘aan de verkeerde kant van de geschiedenis’ had gestaan.²¹ Academische onderzoekers hebben intussen ook niet stil gezeten. Al in

¹⁸ ‘Excessennota: Nota betreffende het archiefonderzoek naar de gegevens omtrent excessen in Indonesië begaan door Nederlandse militairen in de periode 1945-1950’, Kamerstukken 1968-1969, nr. 10008, 3; zie ook de heruitgave: J. Bank, *De excessennota: Nota betreffende het archiefonderzoek naar de gegevens omtrent excessen in Indonesië begaan door Nederlandse militairen in de periode 1945-1950* (Den Haag 1995).

¹⁹ ‘Excessennota’, 8.

²⁰ Scagliola, *Last van de oorlog*, 149-151.

²¹ Luttikhuis, ‘Juridisch afgedwongen excuses’, 102.

1970 verscheen de invloedrijke studie *Ontsporing van Geweld* van de sociologen (en veteranen) J.A.A. van Doorn en W.J. Hendrix, waarin zij in tegenstelling tot de *Excessennota* concludeerden dat excessief geweld wel structureel was ingezet. Latere detailstudies over bepaalde legeronderdelen, acties, of tijdsperiodes, hebben veel aan ons beeld van de oorlog bijgedragen.²²

Ook in de afgelopen jaren zijn Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië weer volop in de publiciteit gekomen. Deze nieuwste golf begon met een rechtszaak die het Comité Nederlandse Ereschulden in 2008 namens de weduwen van enkele slachtoffers uit het dorp Rawagedeh aanspande tegen de Nederlandse staat. Advocade Liesbeth Zegveld wist deze zaak tot een succesvol einde te brengen, waarmee de Nederlandse staat in 2011 gedwongen werd om excuses te maken voor het bloedbad te Rawagedeh (nu Balongsari geheten) op 9 december 1947. De weduws kregen een schadevergoeding van 20.000 euro. Kort hierna werd een tweede rechtszaak aangespannen namens weduws van mannen die tijdens de acties van het Korps Speciale Troepen in Zuid-Celebes waren geëxecuteerd (december 1946 tot februari 1947). Toen ook deze zaak ten nadele van de Nederlandse staat uitviel, besloot de regering om een regeling te treffen om claims in het kader van vergelijkbare gevallen voortaan buiten de rechter om te behandelen.²³

Tegelijkertijd met deze rechtszaken (en deels als gevolg ervan) komt de Nederlandse oorlog in Indonesië ook in andere vormen weer regelmatig in de pers. In de afgelopen vijf jaar verschijnen met regelmaat artikelen in dag- en weekbladen waarin Nederlandse oorlogsmisdaden worden aangekaart – vaak met de herhaalde claim dat hiermee een taboe wordt doorbroken of een vergeten bladzijde van de Nederlandse geschiedenis wordt opgeslagen.²⁴ Ook historici, waaronder uiteraard wijzelf, hebben het bijltje opnieuw opgenomen. Recente publicaties lijken een consensus te hebben bereikt dat militairen onder Nederlands gezag in ieder geval met

²² Onder meer: W. IJzereef, *De Zuid-Celebes affaire* (Dieren 1984); Groen, *Marsroutes*; J.A. de Moor, *Westerling's oorlog: Indonesië 1945-1950: De geschiedenis van de commando's en parachutisten in Nederlands-Indië 1945-1950* (Amsterdam 1999); Scagliola, *Last van de oorlog*; De Moor, *Generaal Spoor*; Luttikhuis en Dirk Moses, *Colonial Counterinsurgency*.

²³ Zie over deze rechtszaken en de nasleep: Luttikhuis, 'Juridisch afgedwongen excuses'.

²⁴ Voor een mediaoverzicht zie onze website: : <http://www.kitlv.nl/nl/research-projects-dutch-military-operations-in-indonesia>.

grotere regelmaat dan de Excessennota suggereerde, en waarschijnlijk zelfs structureel, overgingen tot schendingen van het oorlogsrecht.²⁵

Minder duidelijkheid en overeenstemming is er echter nog over de vragen naar medeweten, mogelijk toedekken, of zelfs aanmoedigen van geweld door de legertop en de politiek verantwoordelijken. Ook de rol van geweld in het kader van het inlichtingenwerk, en de gevolgen van zogenaamd mechanisch geweld (artillerie, luchtwapen) blijven deels in duister gehuld, evenals de relatie tussen Indonesisch en Nederlands geweld. Daarnaast is het Indonesische archiefmateriaal in de Nederlandse geschiedschrijving tot op heden vrijwel volledig genegeerd, waarmee een waardevolle mogelijkheid gemist wordt om de onderrapportage in de Nederlandse militaire archieven aan de kaak te stellen.²⁶ In ons verdere onderzoek willen wij aan dergelijke vragen meer aandacht besteden. Het KITLV pleit daarom nog steeds – in samenwerking met het NIMH en het NIOD – voor een breed opgezet onderzoek om deze controversiële episode uit de Nederlandse geschiedenis met de gepaste diepgang te kunnen bestuderen.

Zoals Cees Fasseur het in dit themanummer uitdrukt: ‘Het is toch een *bloody shame* als zo’n groot onderzoek nooit zou gebeuren.’ Het voor u liggende themanummer met daarin artikelen uit ons lopende onderzoek – aangevuld met een externe bijdrage van de historicus Kevin Fogg uit Oxford – kan uiteraard niet in de plaats komen van een dergelijk omvattend onderzoek. Maar wat de hier verzamelde artikelen wel laten zien is de complexiteit en veelzijdigheid van een conflict als de Nederlands-Indonesische oorlog. Zelfs ogenschijnlijk onbenullige ongelukken zoals die van korporaal Gunthardt horen bij dat beeld: we moeten bijvoorbeeld niet vergeten dat bijna de helft van de Nederlandse militaire slachtoffers niet door oorlogsgeweld sneuvelde maar overleed aan de gevolgen van

²⁵ Limpach, ‘Business as Usual’; Oostindie, *Soldaat in Indonesië*; B. Luttikhuis en A. Dirk Moses, ‘Colonial Counterinsurgency and Mass Violence: The Dutch empire in Indonesia’ in: idem ed., *Colonial Counterinsurgency*, 1-24; R. Raben, ‘Epilogue: On Genocide and Mass Violence in Colonial Indonesia’ in: Luttikhuis en Dirk Moses, *Colonial Counterinsurgency*, 329-347. Uitgekomen sinds de sluiting van de redactie voor dit nummer, en dus in het schrijven van deze inleiding niet meegewogen: R. Limpach, *De brandende kampongs van Generaal Spoor* (Amsterdam 2016).

²⁶ B. Luttikhuis en C. Harink, “Behoudens normale patrouillegang geen bijzonderheden”? Voorbij het koloniale perspectief middels Indonesische bronnen, 1945-1949’, *BMGN* (verwacht).

ongelukken of ziektes. Alleen door het samenbrengen van een rijkdom aan perspectieven – Nederlandse en Indonesische – kunnen we de oorlog van 1945-1949 beter gaan begrijpen.